

RECENSION

Per Lindquist (1997): Det klyvbara ämnet. Diskursiva ordningar i svensk kärnkraftspolitik 1972–1980. Lund Dissertations in Sociology 18.

Det første svenske atomkraftværk blev åbnet i 1972, og der er i dag 12 atomkraftreaktorer i drift i Sverige. 1972 er også startåret for Per Lindquists analyse af den svenske Rigsdags kernekraftdebat. I 1972 tog debatten en pludselig vending, fordi der for første gang kom en artikuleret kritik af kernekraften i den svenske rigsdag. Den blev formuleret af Centerpartiets Birgitta Hambraeus, som omkring 1972 blev overbevist om farerne ved atomkraften. Ikke så meget selve energifremstillingen, men derimod affaldsproblemet. Hambraeus mente at det var dybt umoralsk at overlade atomkraftens uløste affaldsproblem til kommende generationer (s. 108). Slutåret for analysen er 1980, dvs. umiddelbart efter folkeafstemingen om hvorvidt der skulle ske en afvikling af atomkraftværkerne i Sverige. Det er altså en velvalgt periode, som denne afhandling beskæftiger sig med. Perioden er afgrænset af to markante begivenheder i kernekraftens historie, og det er også en interessant og meget dramatisk periode, både fordi kritikken af atomkraften vokser sig stærkere og stærkere, og fordi atomkraftpolitikken kommer til at spille en afgørende rolle for magtfordelingen i Rigsdagen.

Det er de officielle papirer i forbindelse med behandlingen af kernekraftsspørgsmålet, der er genstandsfeltet for Per Lindquists afhandling. Der er tale om en tekstanalyse af rigsdagsdebatter, udredninger, motioner, propositioner og lignede dokumenter. Vi befinder os ikke på det almene debatniveau, men på de politiske beslutningstageres niveau. Her hvor beslutningerne (i hvert fald formelt) om den svenske kernekraft bliver taget. Det centrale teoretiske begreb er diskursive ordninger, dvs. systemer af diskurser, der er ordnet som en dominerende og flere konkurrerende diskurser. Disse diskursive ordninger er temaer i den politiske debat, men de er mere end det. Det er sammenhængende, indbyrdes afhængige diskurser, der forstærker hinanden. Derved kommer diskurserne til at leve deres eget liv. De bliver – og det er afhandlingens centrale argument – til selvrefererende, autopoetiske systemer, der frit fra ydre påvirkninger indgår i komplekse spiralformede bevægelser, men hvor den endelige sigte hele tiden for politikerne er at bevare den politiske magt gennem at tilpasse, indoptage eller omtolke modstandernes argumenter. Fokus er ikke på hvad som er sket i den svenske kernekrafts historie, men derimod er det en analyse af de ideologier og argumentationer, som er kommet til udtryk i det officielle Sveri-

ges diskussioner om kernekraft.

Afhandlingen er struktureret klassisk i den forstand at Per Lindquist først gennemgår det teoretiske grundlag for analysen og derefter analyser det omfattende empiriske materiale. Den empiriske analyse gennemføres i to dele, nemlig dels som en kronologisk gennemgang af atomkraftdebatten i Rigsdagen, dels som en analyse af de diskursive ordninger, som strukturer og udvikler debatten. Den kronologiske gennemgang af de otte års debat er tæt sammenskrevet på ca 200 sider. Det er tale om en detaljeret, nærmest minutøs gennemgang, hvor de forskellige partiers ytringer, lovgivning og parlamentariske motioner og udredninger refereres. I følge Per Lindquist kan denne fremstilling tolkes som en bog i bogen (den kan "för den almänt vetgirige läsas separat", s 22), og det kan da også i høj grad diskuteres, hvorvidt denne detaljerede fremstilling overhovedet er nødvendig for selve den sociologiske analyse. Den detaljerede gennemgang danner datagrundlaget for afhandlingens anden empiriske del, der består af en omhyggelig analyse af fire forskellige diskursive ordninger. Den del er altså den egentlige analytiske, og den er noget kortere (ca. 130 sider). Afhandlingen afsluttes med et teoretisk udblik, med en kommentar om sociologiens særlige rolle som kritik af magten og som afslørende og kritisk faktor i samfundet.

Teoretisk tager Per Lindquist udgangspunkt i Habermas's ideelle kommunikationsmodel, men omtolker den i systemteoretisk perspektiv. Her præsenteres vi for en dristig analyse eller sammenkobling (s 50), idet Per Lindquist antager at "specifika utsnitt av livsvärden under trycket av den politiska argumentationens instrumentalisering, genom beslöjade former av strategiskt handlande, kommer at *immuniseras* gentemot den kommunikative handlingens gitlighetskrav". "Dessa utsnitt av livsvärden kommer att utvecklas till självständiggjorda, i Luhmannns mening auto-poetiska politiska subsystem" (s 56) Anderledes og mere direkte udtrykt: Den måde man argumenterer på i den svenske Rigsdag repræsenterer ikke en rationel kommunikation i den habermaske forstand. Den er i stedet præget af sin egen logik, som ikke er knyttet til den rationelle kommunikations gyldighedskrav, men som kredser om en logik, der handler om strategisk tænken med henblik på at opnå politisk magt.

Per Lindquists tese er, at rigsdagsdebatterne er struktureret i diskursive ordninger bestående af en dominerende og flere konkurrerende diskurser. En diskursiv ordning er en struktureret meningsammenhæng. Den dominerende diskurs i en periode er den, som benyttes af de, der har den politiske magt, dvs regeringsmagten. Diskurserne polariseres ikke så meget på grund af argumenternes faktiske indhold, men på grund af deres intention. Der er en interesse i at opretholde og styrke en bestemt diskurs og at udnytte eller bekæmpe andre diskurser. På den måde reagerer

man på og udnytter andre diskurser og eftersom magten er binær – regeringsmagt eller ikke – vil den diskursive ordning også være binær. Der kan altså være mange forskellige konkurrerende diskurser og de kan stå i et komplekst forhold til hinanden, men de er indlejret i en binær struktur. Selve operationaliseringen af hvad der er en dominerende diskurs sker ud fra Näringsutskottets betænkninger. Temaet i en dominerende eller for den sags skyld den konkurrerende diskurs kan skifte. Det er netop dette, der er ideen om diskursive ordninger som autopoetiske systemer.

Denne definition af dominerende diskurs indebærer også, at der må ske en opdeling af analysen således at den diskursive ordning brydes når regeringsmagten skifter. Selve analysen er derfor opdelt i flere perioder. Per Lindquist fastlægger fire forskellige typer af diskursive ordninger. De benævnes ”vækst og økologi”, ”den politiske dimension”, ”udbygning eller afvikling” og ”magten at definere”. Inden for hver diskursive ordning er der i den analyserede periode adskillige dominerende diskurser og adskillige konkurrerende diskurser. I alt er der omkring 20 forskellige diskursive temaer om atomkraft. Der tegnes altså et meget kompleks billede, og det bliver ikke mindre kompleks af at den samme diskurs i en periode kan være dominerende og i en anden være konkurrerende idet placeringen skifter med regeringsmagten. Det overordnede resultat bliver derfor en meget høj grad af kompleksitet. Med en anden analyseform havde man måske kunne have nået en større grad af klarhed. Man kunne fx. have undersøgt om de fire diskursive ordninger er forbundet på en eller anden måde i fx. hegemoniske diskurser. Derved havde man også fået forståelse for at uanset diskursernes indhold har det jo vist sig, at kritikken af den svenske atomkraftspolitik ikke har medført at et værk er blevet lukket.

Dette peger også på et andet problem i diskursanalysen, nemlig at diskurserne ikke forholdes til den verden der eksisterer uden for Rigsdagen. Der kan fx. ikke være tvivl om at selve opførelsen af atomkraftværker skaber nogle økonomiske og politiske interesser, men sådanne forhold får ikke plads i en analyse, der udelukkende fungerer på det diskursive niveau.

Afhandlingen fremtræder som meget empiritung. Den kronologiske gennemgang er allerede nævnt, men også i den analytiske del er der meget empiri og kun få analyser. Man kan endvidere indvende, at der er meget lang vej fra Habermas' og Luhmanns komplekse samfundsteorier til en forholdsvis jordnær analyse af udsagn i den svenske Rigsdag. Teorierne anvendes som hypoteser og den empiriske analyse viser at Luhmanns teori giver den mest dækkende beskrivelse, men det er meget forenklet at operationalisere disse store almene samfundsteorier i så simple termer.

Ydermere kan man diskutere om analysen sker helt korrekt ved hjælp af Luhmannske principper. I Per Lindquists analyse bliver kommunikationen begrænset til en meddelelshandling. Denne begrænsede analyse indebærer at en fremstilling

bliver knyttet til en handlings- og personfikseret fremstilling og man underspiller dermed det kommunikative forløbs kompleksitet. Ved at reducere kommunikationen til handling reducerer man den i sidste instans til den handlendes intentioner. Og det er netop det, der sker, når Per Lindquist argumenterer for intentionalitet og strategiske spil. Derved brydes med en Luhmannsk opfattelse. Hos Luhmann vil kommunikation og individ snarere opfattes om uafhængige, men strukturelt koblede.

Afhandlingens styrke er derfor den meget grundige empiriske analyse. Man får meget at vide om hvorledes Rigsdagen har diskuteret atomkraftspørgsmålet. Men analysen forbliver relativt ufordøjet, fordi Per Lindquist ikke har et teoretisk apparat, der kan virke opsamlende på det meget komplekse billede, han får tegnet. Afhandlingen har en vigtig kritisk pointe – at debatterne i Rigsdagen ikke foregår rationelt, men er præget af strategier og magtkampe – men dette resultat kan næppe være overraskende. Afhandlingens overordnede empiriske resultat er at debatten om atomkraft er yderst kompleks og har mange og meget forskelligartede temaer. På den måde kan afhandlingen bruges til at advare mod forhastede konklusioner og forsimplede analyser af hvorledes atomkraftdebatten, og med den mange andre politiske debatter, udfolder sig.

PETER GUNDELACH
Fakultetsopponent
Københavns universitet

RECENSION

Kerstin Jacobsson (1997): Så gott som demokrati. Om demokratifrågan i EU-debatten. Umeå: Boréa Bokförlag

I nordisk sammenhæng er diskursanalyse en forholdsvis ny gren inden for samfundsvidenskaberne. I årtier er det blevet overladt til retorikken, semiotikken eller linkvistikken, at studere sprogbrug og de dertil hørende repræsentations- og tolkningsprocesser.

Måske er det en følge af den betydning velfærdsstaterne har fået i de nordiske lande, at samfundsvidenskaberne har haft stadigt sværere ved at se ud over de statslige apparater og den stabilt institutionaliserede adfærd, og opdage fænomener, der ikke er af samme evidente karakter og ikke har samme politiske interesse. I det mindste er det karakteristisk for mainstream sociologi og statskundskab, at de i årtier ikke har ønsket - eller evnet - at gå bag om den hierarkiserede, målrettede og stabiliserede adfærd, for at anskue, hvordan idealer og diskurser dannes, eller for at analysere de processer, hvorigennem meningsdannelse opbygges, identiteter formes og virkelighedsforståelser etableres.

Den nordiske samfundsvidenskab har gjort sig internationalt kendt for studier af institutioner og organisatoriske processer. Alligevel er det et udtryk for, hvor uudviklet denne gren af samfundsvidenskaberne er, at den – endnu ikke – har formået systematisk at integrere studiet af meningsdannelsesprocesser - eller af, hvordan diskursiviseringsprocesser er til forudsætning for eller foregår parallelt med institutionaliserings- og organiseringsprocesser.

I de seneste år er der blandt yngre nordiske forskere opstået en interesse for sprogteorier og for at anvende disse i empirisk orienterede studier. Den ”linkvistiske drejning”, der i snart 30 år har kendetegnet fransk såvel som dele af den tyske og den anglo-saksiske forskning, er begyndt at finde fodfæste i Norden. Foreløbigt er resultaterne især kommet til udtryk i hovedopgaver og doktorafhandlinger. Blandt de etablerede forskere og de offentligt finansierede forskningsprogrammer er konservatismen stor. Her hersker stadig en udbredt skepsis og en afventende holdning. Kerstin Jacobssons afhandling ”Så gott som demokrati – om demokratifrågan i EU-debatten” (udgivet på Boréa Bokförlag, Umeå, 1997), er et af de bedre eksempler på, hvordan yngre forskere med stor energi og spændende resultater søger at anvende sprogteorier og diskursanalytik på et empirisk kildemateriale¹. Den er også et af de bedre eksempler på, hvilke metodiske og analytiske problemer, der

opstår når sprogteorier anvendes i samfundsvidenskabelig sammenhæng.

Formålet med Kerstin Jacobssons (KJ) afhandling er, at kortlægge forandringer i forståelsen af og tænkningen om demokrati i Sverige i perioden fra 1988-94, - i årene fra, at den svenske Rigsdag beslutter at søge om svensk optagelse i EG 1987/88 og til optagelsen i EU i 1994. Afhandlingens genstand er de forestillinger om demokrati, som i perioden kom til udtryk i offentlige tryk fra regering og Rigsdag og som omhandler integrationen i EG/EU, samt den debat, der i samme periode og om samme forhold foregik i tre svenske aviser: Arbetet, Svenska Dagbladet og Dagens Nyheter.

Afhandlingen bygger på tre grundpostulater:

- (1) Forestillinger om demokrati er et socialt fænomen. Demokratiforestillingen er en genstand med egen historie og med egen sproglig og institutionel eksistens – uafhængig af analytikerens – videnskabskvindens – analytiske redskaber og intentioner; og uafhængigt af det enkelte individs og det enkelte kollektivs sociale formåen og interesser.
- (2) Demokratibegrebet er mangetydigt. Der er tale om et ”essentially contested concept”, hvis mangetydighed gør det åbent for fortolkning og fortolkningskamp, men hvis mangetydighed også udgør forudsætningen for, at begrebet kan blive politisk omtvistet; kan give anledning til konflikt mellem politiske aktører om dets tolkning og definition.
- (3) Demokratibegrebet har en særlig placering i den politiske kultur i Sverige. KJ påstår, at der her kan indkredses en konventionelt accepteret, autoritativt vedtaget, politisk anvendt forståelse af demokrati, der ikke alene tager udgangspunkt i Grundloven og den dertil knyttede forfatningslære, men også har fundet udbredelse til hverdagssproget og samtidig ligger til grund for regeringens og Rigsdagens politik og derigennem finder implementering i konkret sagspolitik.

På den måde betragter KJ forestillingen om demokrati som en selvstændig genstand for et metodisk tilrettelagt studie; men også som et omdrejningspunkt for sociale eller politiske konflikter med vigtige samfundsmæssige konsekvenser. Det er kampen om definitionen af demokrati, der gør det interessant for en samfundsvidenskabelig analyse, men det er også begrebets mangetydighed, og det forhold, at det udgør et kernebegreb til beskrivelse af det politiske system i Sverige og til den nationale identitet, der gør det centralt i den politiske interessekamp.

Diskursanalytik

Med diskurs forstår KJ, et system af udsagn, hvori begreber hænger sammen på en bestemt måde. Hun skelner mellem en analyse af begreber, dvs. det tankemæssige indhold, eller de forestillinger, som ligger i ordet demokrati; og de regler (sprogbrugsregler), der sætter dette begreb i bestemte relationer, eller i semantisk kontekst, til andre begreber, f.eks. begreberne suverænitets og national selvstændighed. Det er begrebets indhold (forestillingerne) og dets relationer til andre begreber, der står centralt. Diskursanalysen studerer forandringer på begge dimensioner: på indhold og på sprogbrugsregler.

Men ikke alene det. KJ sonderer tillige mellem det diskursive og det ikke-diskursive. Hun skelner mellem diskursen og dens samtidshistoriske kontekst; samt diskursen og dens institutionelle rammer. I afhandlingen kaldes konteksten de samtidshistoriske forudsætninger for diskursens udvikling og beskrives meget bredt - både som økonomiens globalisering og politikens europæisering, men også som udviklingen i regeringskonstellationer, parlamentariske koalitionsforhold og andre forhold, der alene angår det politiske system i Sverige.

Hvor den historiske kontekst er beskrevet meget bredt og i kronologiske forløb, er de institutionelle rammer upræcist afgrænset. I et vist mål tages det for givet, at den politiske debat om demokrati er en elitedebat - uden at det præciseres hvad der menes hermed. Ligeså påstås det, at den europæiske integration sker gennem - i hovedsagen - uformelle og inkrementelle processer, der lægger vægt på netværksdannelser og forhandlet suverænitets - uden at der gives noget selvstændigt belæg herfor.

Selvom det således kan diskuteres, hvor godt det lykkes KJ, at forbinde diskursanalysen med en beskrivelse af de ikke-diskursive aspekter, så er selve ambitionen om at gøre det, og måden hvorpå det gøres, lovende. KJ skaber en analysestrategi, hvor hun kombinerer, hvad den franske sociolog Pierre Bourdieu kalder en sociologisk eller historisk-kontekstuel tilgang, med en begrebshistorisk tilgang i den forstand som tyskeren Reinhart Koselleck har anskueliggjort i flere centrale værker inden for nyere diskursanalyse. På den måde søger KJ, at tilføre diskursanalysen et *forstående* (Verstehen) såvel som et *forklarende* (Verklärung) element. I den "forstående" analyse afdækker hun ureflekterede tankemønstre, udtalte argumenter og antagelser, med det formål, at kunne aflæse hvilke forestillinger om demokrati, der konstrueres i den politiske debat. I den "forklarende" del, beskriver hun, hvorfor diskurser ændres og hvilke mulighedsbetingelser der er til stede herfor i den angivne periode. Hun bidrager hermed til at gøre diskursanalysen til en empirisk orienteret og metodisk underbygget *analytik*.

Den demokratiske skizofreni

KJ viser, at den politisk anvendte forestilling om demokrati blev forandret i forbindelse med Sveriges optagelse i EG og EU. Og endda i en retning, som på visse måder bragte den på afstand af den forestilling om demokrati, som ligger i den svenske grundlov, revurderet så sent som 1974.

KJ formulerer forandringen således: "Den vigtigste forandringen som kommer fram i EU-debattens behandling av demokratifrågan är, i min tolkning, en *förskjutning i demokratidiskursen från procedur till resultat*. Det är dels fråga om en emfasförskjutning, dels en förskjutning i innebörd, båda nära knutna till varandra" (p 270 – forfatterens egen kursiv).

Det er et vigtigt resultat. Det viser, at det formelle eller procedurale demokratibegreb undergik forandringer i forbindelse med regeringens og Rigsdagens begrundelser og argumenter for optagelse i EG. I det mindste er det sådan i Sverige, hvor regering, men også Rigsdag, ligesom skribenter i de tre vigtige dagblade, gradvis forskød definitionen af demokrati - fra at fremhæve "procedurerna för det kollektiva beslutsfattandet: *på vilket sätt och under vilka betingelser kollektivt bindande regler utformas*" (p 273 – forfatterens egen kursiv); til at resultatet af politiske beslutninger blev sat i fokus. "Det innebär att demokratin tenderar att definieras i förhållande till det man vill tjäna: demokratin blir en fråga om *möjligheten att förverkliga praktisk politik*" (p 279 – forfatterens egen kursiv) fremfor at træffe beslutninger på en bestemt, forudgiven, formaliseret måde.

Denne forskydning fra et proceduralt til resultatorienteret demokratisyn viser sig i yderligere to forskydninger. Først derved, at formalia - procedurere for en demokratisk beslutning - blev nedtonet mens de reelle konsekvenser af beslutninger blev fremhævet. "Att hålla på former utan att beakta konsekvenserna blir uttryck för meningslös – och ansvarlös – legalism" (p 281). "Det formella blev det betydelselösa, "det fiktiva" i förhållande til "det verkliga" (p 280). Dernæst derved, at formalia blev sat i relation til "det informelle". "Den reella inflytandet kan nås såväl genom föreskrivna former, som informellt på annan väg. Inflytande i praktiken kan ske genom en mångfald kanaler ock kan dessutom ofta bli effektivare ju mer informellt det utövas" (p 281).

KJ betegner den samlede udvikling som en forandring fra et proceduralt (formelt orienteret) i retning af et substantielt (indholdsorienteret) demokratisyn. Hun påstår, at forandringen i sig selv indebærer, at der opstår en "afstand" mellem det som gælder formelt – eller fremgår af grundlov og forfatningslæren – og det som gælder i praktikken – i regeringens og Rigsdagens egne argumenter for hvad der er betydningsfuldt. Uden at KJ selv anvender metaforen, kan det påstås, at der opstår en "skizofreni" i definitionen på demokrati - en spaltning i udlægningen af, hvad

der er demokrati, hvad der udgør en demokratisk beslutning eller en demokratisk legitim måde at gøre sin indflydelse gældende på.

Ud fra KJ's studie kan det ikke afgøres, hvorvidt denne skizofreni alene er opstået i forbindelse med debatten om optagelse i EG eller om den er mere generel – dvs, knyttet til mere omfattende forandringer i det svenske samfund og eventuelt i svenskernes syn på demokrati. Alligevel er konklusionen fra KJ's afhandling vigtigere end det umiddelbart måtte fremstå. Hvis det er korrekt, at forestillingen om demokrati udgør et kernebegreb til beskrivelse af det politiske system og af den nationale identitet – hvilket forekommer troværdigt i det svenske tilfælde og vel også for de to andre nordiske lande Norge og Danmark – så er det ikke småting, der er på spil med den demokratiske skizofreni. Det er i første hånd de regerende partier og politikeres forståelse af, hvilke spilleregler de er forpligtigede til at følge, når de træffer beslutninger - på vegne af den svenske borger, men også med umiddelbare og betydningsfulde konsekvenser for den enkelte borger. Det er i anden hånd, selve det svenske samfunds selvforståelse, eller svenskernes forestilling om, hvad det er for et samfund de tilhører og føler sig forpligtiget overfor. Det er endelig den retsrealistiske fortolkningslære, der i Norden har domineret siden 1950'erne og her været repræsenteret ved statsretlige eksperter som Herbert Tingsten og Alf Ross, der er blevet udsat for en officiel – politisk vedtaget - omtolkning. Med andre ord: hvis der sker forandringer i forestillingen om demokrati, er grundlæggende betingelser for samfundets måde at fungere på, men også for dets legitimitet, under forandring

Fem udfordringer.

På den baggrund er det klart, at diskursanalysen med KJ's afhandling har vist sig i stand til at yde et vigtigt bidrag til svensk samtidsdiagnose. KJ viser, at optagelsen i EU har betydet forandringer i den autoritativt vedtagne og politisk anvendte forståelse af demokrati. Og at der er skabt en "afstand" mellem den konventionelt accepterede forståelse af demokrati og den forestilling om demokrati som partier og regering har udviklet til begrundelse for optagelse i EU.

Afhandlingen viser dog også, hvilke udfordringer diskursanalysen står overfor, hvis den skal kunne løfte den opgave, at blive en integreret del af en institutionel teori om samfundsmæssig forandring. Ligesom alle bedre forskningsresultater peger KJ's afhandling på egne svagheder. Den åbner for en yderligere forfinelse af den anvendte analysestrategi.

Jeg skal pege på fem udfordringer. Alle gælder for KJ's afhandling specifikt, ligesom for diskursanalysen generelt – i det mindste i den udformning som diskursanalysen efterhånden har antaget i de nordiske lande.

Første udfordring: Forestillinger er ikke evidente genstande. I egenskab af sociale fænomener skal de opdages eller afdækkes før de kan gøres til genstand for studie. Forestillingen må afsløre sig som fænomen for at analytikeren kan komme på tilstrækkelig afstand til at kunne indse dens eksistens og studere den som historisk-konkret genstand. At finde paradokser er den måde som KJ kommer på afstand af det selvfølgelige, det konventionelt vedtagne, og dermed får mulighed for at se det konventionelle som historisk-kontekstuel.

I læsningen af af EG debatten "finder" KJ tre paradokser. Hun kan "afsløre", at den svenske regering og Rigsdag i offentlige tryk og udredninger vikler sig ind i mindst tre paradokser. Paradokserne er: - at EU er demokratisk, men ikke noget demokrati; at politikken flytter (til EG), men demokratiet bliver stående (i Sverige); at Sverige afgiver suveræniteten, men vedbliver at være suverænt. Efter KJ's mening afslører paradokserne, at en eksisterende forestilling om demokrati er under forandring.

For KJ er paradokserne et symptom. Et symptom på, at der i debatten om EG foregår en kamp om definition af demokratibegrebet. Men også på, at der *er* en forestilling om demokrati; at en forestilling *eksisterer* og endda på en sådan måde, at den kan beskadiges, kan geråde i uorden. Paradokserne afslører, at der eksisterer et system af udsagn, der internt hænger sammen på en sådan – systematisk – måde, at selve systematikken kan komme i uorden – og paradokser opstå.

KJ gør på denne måde paradokser til et redskab; et stykke værktøj, der kan anvendes til at afsløre eksistensen af en forestilling og gøre den til genstand for analyse. Paradokser er symptomer på en forestilling, men ikke forestillingen selv. Forestillingen selv skal først opdages, før den kan rekonstrueres. At finde paradokser – eller at læse sig frem til symptomer – er den måde KJ kommer på afstand af det konventionelt vedtagne, det socialt selvfølgelige, og får mulighed for at se det konventionelle som et socialt fænomen – som noget historisk-kontekstuel. Hvorvidt der findes en metode til at afsløre det konventionelle; hvorvidt der findes en strategi for symptomallæsning, beskæftiger KJ sig ikke med. Hun afslører ikke, hvordan hun i første instans opdager paradokserne.

Her er den første udfordring: hvordan gøre det muligt – systematisk og metodisk – at finde symptomer på konventioner eller forestillinger? Diskursanalysen har gradvist udviklet metoder til at studere forestillinger, men endnu ikke til, hvordan at afsløre forestillingernes eksistens. Kan en sådan metode udvikles – til at bryde det konventionelles selvfølgelighed, til at åbenbare forestillingernes sociale eksistens?

Anden udfordring: Forandring kan ikke iagttages objektivt. For at konstatere forandring, må der konstrueres visse – analytiske – forudsætninger, som har

indflydelse på, hvad der herefter kan postuleres har forandret sig.

KJ konstruerer selv en række forudsætninger for at konstatere forandring i den demokratiske forestilling. Hun etablerer - ved selvvalg - en tidshorizont. Hun beskriver argumenter, der officielt blev fremført i forbindelse med grundlovsreformen i 1974. Herved sætter hun et fixpunkt; et såkaldt t-o. Dernæst beskriver hun de officielle argumenter fremført i perioden 1988/94. Herved etablerer hun et forandringspunkt; et såkaldt t-n. Mellem de to måler hun en forskel. Forandring identificeres som forskel i demokratiforestillingens indhold mellem t-o (fixpunkt) og t-n (forandringspunkt). Forandring bliver lig med forskellen mellem de to punkter.

KJ gør på denne måde påstanden om forandring afhængig af to ting - af valg af t-o og t-n; og af, hvordan hun vælger, at beskrive den demokratiske forestilling i t-o og i t-n. Begge valg har indflydelse på konklusionen. Det er analysestrategien, der - i et vist mål - bestemmer konklusionen. Den afgør, hvori forandringen består. Men mere end det. Den fastlægger tillige, at forandring alene kan forstås endimensionelt - som en simpel forskel mellem et fixpunkt og et forandringspunkt. Herved lægges det fast, at forandring er identisk med en bevægelse væk fra noget; kun kan bestå i en forskel mellem noget allerede fuldt ud etableret (den demokratiske forestilling) og noget der kommer til at stå i forskel til, eventuelt skaber paradokser for og dermed uorden i denne.

Her er den anden udfordring: hvordan kan forandring studeres som andet end en simpel forskel mellem to selvvalgte punkter og som en endimensionel forskel mellem noget fuldt udfoldet og en bevægelse væk herfra? M.a.o.: hvordan studere udviklingsforløb, fremfor simpel forandring? Hidtil har diskursanalysen ikke formået at skabe metoder til at studere processer for meningsdannelse (udvikling), kun til at identificere forskel (forandring). Forskellen mellem den simple forandringsanalyse og den udvidede udviklingsanalyse er betydelig. Der er væsentlig forskel på, at identificere forskel mellem to selvvalgte - statiske - punkter og at rekonstruere udviklingsforløb - en dynamisk proces, hvorigennem mening dannes. Studiet af udvikling kræver metoder til at rekonstruere dynamik; til at identificere de processer og de mekanismer, hvorved forestillinger bevæges - enten i retning af forandring (væk fra en eksisterende forestilling), eller i retning af tilblivelse (i retning af en ny forestilling).

Tredie udfordring: Forestillinger er ikke diskurser. Forestillinger består i den mening, som tillægges et bestemt sæt af termer og begreber. Forestillinger har med indholdet at gøre. Det samme har diskurser. Men mens diskurser indbefatter forestillinger, udgør de også noget mere. De tilfører forestillinger sprogbrugsregler - regler for, hvordan at anvende og ændre (eller danne) forestillinger. Diskurser er

noget mere end forestillinger. De består i en eller flere forestillinger og de regler, der afgør hvem der kan italesætte forestillinger, og hvilke fordringer diskursen selv sætter for den rigtige, den troværdige og den sande argumentation. Diskurser sætter regler for italesættelse af forestillinger og stiller fordringer til, hvem der kan italesætte hvilke forestillinger på hvilken måde.

I afhandlingen foretager KJ en analyse af den demokratiske forestilling. Hovedvægten ligger på analyse af indholdet i demokratibegrebet – det er demokratibegrebets historie fra 1984 til 1994, der står i centrum. I den teoretiske del af afhandlingerne fremhæves det, at diskurser bør studeres på to planer: på indhold (forestillinger) og på sprogbrugsregler (socio-logisk). Den sidste analyseres kun glimtvis, eller slet ikke. KJ er åbenlyst mere influeret af Reinhart Koselleck (og den begrebs-historiske analyse), end af den Michel Foucault (og diskursanalysen).

Her er den tredje udfordring: hvordan kan indholdsanalysen (begrebshistorien) kombineres med analyse af sprogbrugsregler (diskursanalysen)? Hvad kan der menes med sprogbrugsregler; hvordan identificeres de; hvordan rekonstrueres deres udvikling? Studiet af diskurser kræver, at indhold studeres sammen med sprogbrugsregler og at reglerne for forestillingernes italesættelse og deres ændring kan identificeres.

Fjerde udfordring: Diskurser er ikke institutioner. Diskurser består i regler for italesættelse og iværksættelse af forestillinger. Diskurser indbefatter forestillinger og regler for deres omsættelse til sproglige udtryksformer eller andre former for faktisk handling. Diskurser har en indholdsside, men også en institutionel side - en side der indbefatter mening og en anden, der spænder over formelle og informelle regler for forestillingernes italesættelse (sprogform) og iværksættelse (handleform). Institutioner er noget mere end diskurser. De består i mønstre af faktisk adfærd (diskursiv og ikke-diskursiv).

KJ skelner mellem diskursive og ikke-diskursive aspekter; mellem forestillinger og deres historiske kontekst og institutionelle rammer. Men de to dele bliver ikke kombineret, eller sat i sammenhæng. Diskursanalysen bliver opprioriteret; institutionsanalysen nedprioriteret. I det omfang institutioner inddrages, sker det glimtvis og på en sådan måde, at diskurs og institutioner kommer til at fremstå, som to, væsensforskellige, genstande – mening ses som een genstand; institutioner som een anden. De to sættes ikke i relation.

Her ligger den fjerde udfordring: hvordan forbinde analyse af diskurser med analyse af institutioner? Hvad kan der menes med formelle og uformelle regler for italesættelse og andre former for institutionaliseret adfærd – herunder adfærd som er begrundet i rutiner, i tvang eller i ikke-diskursiv adfærd iøvrigt? Diskurser er ikke institutioner, men har institutionelle aspekter. De to analyser må kombineres; de må

sættes i sammenhæng. Hvordan gøres det?

Femte udfordring: Institutioner indgår i en kontekstuel sammenhæng. Institutioners dannelse, forandring og udvikling kan forklares. Institutioner indgår – akkurat som diskurser – i historisk kontekstuelle sammenhænge, der gør det muligt at forklare, hvordan de opstår, forandres og udvikles.

I afhandlingen peger KJ på realhistoriske faktorer, der kan forklare forandringer i forestillingen om demokrati. Konteksten udpeger hun dog selv. Hun etablerer – ved selvvalg – en kontekst for den forestilling hun vil studere. Hun udpeger økonomiens globalisering, politikken europæisering og internt svenske forhold til kontekst for den demokratiske forestilling. Herved etablerer hun to genstande – en forestilling og kontekst; men også en grænse – mellem de to genstande. Grænsen mellem de to bliver identisk med forskellen mellem dem.

KJ afgør på denne måde selv, hvad der forklarer forandringer i forestillingen. Det gør den kontekst, hun selv vælger at gøre til kontekst for forestillingen. Påstanden om forandring bliver således afhængig af valget. Det er analysestrategien, der bestemmer konklusionen. KJ opstiller ikke en metode til sandsynliggørelse, eventuelt til verifikation eller falsifikation af, hvorfor forandring sker. Hun skaber selv forklaringen.

Men mere end det. Fordi hun selv skaber forklaringen, har vi intet belæg for, hvorfra hun henter den. Måske er den hentet fra regeringens og rigsdagens egen begrundelser for omtolkning af den demokratiske forestilling? Altså fra de argumenter – den forestilling – som KJ har gjort til genstand for sit studium? I diskurser indgår altid begrundelser for forandring af forestillinger. I diskurser peges der altid på kontekstuelle faktorer til begrundelse for forandring. Den svenske regering og Rigsdag har sikkert gjort sig store anstrengelser for at begrunde deres argumenter og pege på de globale, europæiske og nationale udviklingstræk, der gør deres begrundelser ”bydende nødvendige”!

Her ligger den femte udfordring: Hvordan forklare forandring og udvikling i institutioner såvel som i diskurser? Diskursanalysen har hidtil været bedre til at forstå, end til at forklare - hvilket hænger sammen med, at det indgår i diskursanalysen, at studere, hvordan (politiske) aktører selv udpeger afhængige og uafhængige variable til begrundelse for den adfærd de udfolder og til legitimering af de forandringer de gennemfører. Hvordan verificere eller falsificere aktørernes egne årsagsforklaringer? Hvordan opdage eventuelle andre forklaringer?

Afslutning.

Afhandlingen yder vigtige bidrag til udviklingen af en metodisk tilrettelagt og empirisk orienteret diskursanalyse. Den udfordrer den etablerede samfundsvidenskabelige

lige analysestrategi. Den udgør et spændende bidrag til diagnose af et svenskt samfund i forandring. Den har betydelig relevans for den almindelige politiske debat. Den er også af principel interesse for den politiske videnskab og den politiske teori – herunder for demokratiteori og retsfilosofi.

Afhandlingen viser hvor langt diskursanalysen er kommet i nordisk sammenhæng. Alligevel er den mest spændende ved, hvad den ikke evner at indløse. Som alle gode forskningsresultater peger den på egne svagheder og fremtidige udfordringer - både metodisk og teoretisk. Jeg har fundet fem sådanne udfordringer. Andre kunne tilføjes.

Kerstin Jacobssons afhandling *Så gott som demokrati* er et godt lærestykke.

OVE K. PEDERSEN
Fakultetsopponent
Københavns universitet

¹⁾ Der kan henvises til to andre eksemplariske afhandlinger fra yngre forskere i Norden 1997: Eva Haldén, 1997, Den Föreställda Förvaltningen. En institutionell historia om central skolförvaltning, Stockholms Universitet, Statsvetenskapliga institutionen; og Dorthe Pedersen, 1997, Forhandlet forvaltning – en ny institutionel orden for den statslige løn- og personalepolitik, Center for Offentlig Organisation og Styring, Københavns Handelshøjskole.

RECENSION

Aagoth Elise Storvik (1997): Skikk og bruk på legekantoret – en studie av legers selvpresentasjon og deres relasjoner til pasientene. Avhandling till dr polit graden, Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.

Interaktionen – umgänget – mellan läkare och patient är knappast något nytt ämne för sociologer: Vissa har i sina analyser betonat *likheten*: – till exempel menar Talcott Parsons att denna interaktion följer ett mönster. Både läkaren och patienten har vissa normativa förväntningar. Båda framträder sedan enligt dessa förväntningar. Andra forskare ställer frågor om interaktionens *olikheter* i skilda situationer. Vad betyder till exempel läkarens utbildning, sociala härkomst, kön, ålder, för hur han/hon är mot sina patienter? Storviks utgångspunkt är att läkarens beteende *aldrig* kan förklaras på ett färdigt sätt, varken enligt parsonska mönster eller utifrån olika bakgrundsvariabler. Läkarrollen utformnas olika. Dessa olika utformningar – självpresentationer – handlar, enligt Storvik, *inte* bara om personliga egenskaper. I stället handlar de om vem man är i förhållande till den andre *i en viss situation*.

Avhandlingens undersökningsmaterial utgörs av ljudband från läkarbesök. Åtta läkare ingår i undersökningen. Fem manliga och tre kvinnliga läkare låter således sina konsultationer spelas in på band. Blandningen av sjukdomar är stor; patienterna har högt blodtryck, dåligt hjärta, allergi, sockersjuka, seninflammation, ryggproblem, matsmältningsbesvär, förkylningar.

Avhandlingsförfattaren sorterar sitt inspelade material genom att använda en tolkningsguide med begrepp dels från Goffmans essä *Deference and Demeanor* (1967), dels från hans essä *Role distance* (1961). Vid sin sortering urskiljer hon tre typer av läkare: den personliga, den respektfulla och den instrumentella. Dessa läkartyper pratar med sina patienter på olika sätt. De betar sig också i övrigt olikartat: deras klädsel, deras användning av förnamn, deras skratt, smil och tonfall skiljer sig åt. Jag ska ge några exempel från analysen. Tre av läkarna ses som *personliga*, två män och en kvinna. De är alla kommunala läkare. Närheten visar de genom att öppet uttrycka att de är engagerade. De har entusiastiska utrop när de anger blodtrycket: "170/80, det är ju strålande!" De personliga läkarna visar också intresse för patientens familjeliv. De frågar om barnbarn och barnbarns barn, om konfirmationer och semesterresor. De personliga säger: "Ha det gott", "lykke till". De tilltalar med "Lauritsen" och "fru Lydersen". De *personliga* läkarna delas ytter-

ligare in i två underkategorier: de *kamratliga* och de *faderliga*. De kamratliga är informella. Det är skämt och jargong och ledig klädstil. De säger till patienten, "jasså du är byjanta, du" osv. En av de kamratliga läkarna kallar en sömnmedicin för "Mercedezen bland sömnmediciner". Den faderlige läkaren däremot är mer formell i sitt sätt att vara.

De *respektfulla* läkarna visar ett försiktigt engagemang. De är på intet sätt likgiltiga. Men de markerar att de uteslutande är intresserade av patientens hälsa. De respektfulla ursäktar sig när de är tvungna att fråga personligt: "Vi spör och graver om allt vi, vet du". Avhandlingsförfattaren observerar även hur de respektfulla är klädda. De är mer formella i sin klädsel än de personliga. Samtidigt är de respektfulla läkarnas patienter klart mer informella än de personliga läkarnas!

Den tredje och sista typen är de *instrumentella* läkarna. De instrumentella läkarna uppför sig enligt, vad Storvik kallar, "unngåelseritualer". De svarar inte patienterna i situationer där man i vanligt socialt umgänge förväntar ett svar.

Storvik analyserar vad hon kallar ceremonierna i läkarnas umgänge med patienterna. Hon betonar att en ceremoni aldrig är ytlig. Det handlar ju här om inslag i människors umgänge som är "ansiktsbevarande"; värdighet kan ges eller berövas. Storvik – och Goffman – talar i detta sammanhang om *face*. "Face" är den bild en individ tecknar av sig själv och önskar inneha i mötet med andra människor. Det "face" som en människa presenterar handlar således alls *inte* bara om social status. Individens kan till exempel sitt "face" vilja framhålla sin ärlighet, spontanitet och utåtvändhet – "sån är jag".

Efter analysen av det ceremoniella kommer Storvik in på den uppgiftsbaserade interaktionen. a) Läkaren ska diagnostisera. b) Läkaren ska förhandla om välfärdsgodon. c) Läkaren ska ge livsstilsvägledning. Dessa arbetsuppgifter är sociologiskt komplicerade. De ställer motsägelsefulla krav. Ett exempel är *diagnosen*. Diagnoser är ofta – med nödvändighet – osäkra. Läkaren måste emellertid framställa det osäkra på ett säkert sätt: "Vi har *en hypotes*", "vi har ett *förslag*" "vi *börjar* ett ställe". Läkarna markerar på dessa sätt inför patienten att osäkerheten är under kontroll. Även andra arbetsuppgifter är motsägelsefulla. Dagens läkare har en dubbelroll. Å ena sidan är de patienternas *advokater*. Å andra sidan blir läkaren en kontrollerande portvakt vid fördelningen av mediciner på så kallade blå recept, sjukskrivningar osv. Även när läkarna utför dessa konkreta – och socialt komplexa – arbetsuppgifter kommer emellertid de olika självpresentationerna till synes.

Storviks utgångspunkt är således långt från Parsons och de färdiga normativa förväntningarna som präglade hans läkarroll. Särskilt kommer detta till synes i diskussionen av hur läkarna uttrycker sin rolldistans. Rolldistans innebär att roller inte bara spelas utan, som Goffman uttrycker det, "they are played at". Å ena sidan

spelar läkaren sin läkarroll. Å andra sidan använder han/hon sin roll på ett annat sätt, nämligen genom att avvisa den. läkaren kommunicerar utåt till omgivningen att ”jag är inte sån som ni förväntar utifrån den läkarroll jag just nu intar”.

Positiv detaljrikedom – men tveksamma jämförelser

Avhandlingen är välskriven och rik på detaljer. Framförallt är arbetet ett seriöst försök att tillämpa ett visst teoretiskt perspektiv på högst konkreta data. Storvik visar även finurlighet i sina observationer. Hon observerar hur stor andel av patienterna som kommer för sent till en viss läkare. Hon observerar vilka läkare som har *knäppt* vit rock. Hon noterar om läkaren log, om han/hon ger beröm. Storvik ser vilka läkare som uttrycker avskedshälsningar och vilka som använder förnamn. Jag ser denna detaljrikedom som positiv. Jag hade emellertid önskat ännu mer detaljer. Jag menar att ”tecknen” ibland är alltför grova. Härvid kommer jag även till min kritiska centralfråga: I vilken mån är olika användning av namn, olika sätt att hälsa och fråga *i första hand* knutet till vad läkaren/patienten är i färd med att göra, och således inte till läkarens självpresentation?

Storvik säger sig ha kommit fram till sina typer av självpresentationer med hjälp av en jämförande metod. Problemet är dock att Storviks jämförelser är oenhetliga just med hänsyn till vad läkarna är i färd med att utföra: Det *är* mycket olikartade arbetsuppgifter att meddela ett lagom blodtryck till en orolig liten dam och att ge ett problematiskt värde till en patient, som inte ser detta värde som ett problem.

Blodtrycket, 95, det er jo glimrende!, säger läkaren, som meddelar det goda värdet. Storvik tolkar detta så att läkaren är personlig. Detta kontrasteras sedan mot läkare som *inte* ger sådana utrop. Avsaknaden av tillrop skulle tyda på läkarens självpresentation som distanserad, respektfull. Men jämförelsen handlar om *olikartade* arbetsuppgifter, nämligen att meddela ett problematiskt värde versus ett oproblematiskt.

Storvik talar om personliga inslag i självpresentationen. Jag menar att det personliga ofta är *arbetsrelevant*. Läkaren använder sin personliga framtoning. Storvik beskriver till exempel en kamratlig läkare som i ett väninnehållande (läkaren och patienten) skrattar på mäns bekostnad över deras svagheter. Storvik talar om ”en lustig historia” som läkaren återger. Hon har skickat en patient flera tusen kilometer i onödan. Storvik framhåller den muntra tonen.

Legen: *Og det har jeg opplevd en gang som distriktslege, å sendte en pasient mange tusen kilometer, for så å få rede på at han ikke hadde en eneste levende sædcelle – det gjør jeg ikke igjen!*

Läkaren kommer även med en anmärkning om mäns reaktioner på att ge spermaprov:

Legen: Og det syns jo menn er ytterst ubehagelig å komme med et kondom knyttet igjen.

År verkligen väninneförhållandet och den muntra tonen det primära? Är det inte i stället så att läkaren ser en arbetsuppgift framför sig. Det tidigare misstaget får inte upprepas. Mannen *måste* komma. Väninnetonen skall få mannen till kliniken – genom kvinnan.

En mer precis beskrivning av arbetsuppgiften hade gjort metoden i en sann mening mer jämförande. Det blir därför intressant sammanställa Storviks arbete med Leppänens(1997). Leppänen har studerat videoinspelade möten mellan distrikts-sköterskor och patienter. Han fann att sköterskorna meddelade *bra mätvärden* med något av tre olika format: De kunde helt enkelt enbart meddela det numeriska värdet; ”hundrasexti genom åttifem”. De kunde också ange det numeriska värdet följt av en positiv bedömning; ”sex är ditt blodsocker idag, så det är helt normalt” (som är samma som Storviks doktor i exemplet ovan använder). Sköterskorna kunde också först göra en positiv bedömning varefter det numeriska värdet angavs; ”ja det ligger bra, sjuttitvå”. Dessa två sistnämnda format användes när patienten på något vis signalerat att denne eventuellt inte skulle förstå att det numeriska värdet var bra. Kanske visste sköterskan att patienten var en ny patient? Patienten hade kanske tidigare under mötet avslöjat att han/hon inte förstod sig på mätvärden. Sköterskorna valde sitt sätt att meddela blodtrycksvärdet efter hur de uppfattade patienter var, *inte* efter hur de själva var. Framför allt, ville de undvika att oroa patienterna i onödan.

Något som visar att det personliga kan vara *arbetsrelevant* (och ibland inte är det) är följande: Vissa personliga saker som patienten tar upp ”nappar” inte de personliga läkarna på – De har helt enkelt ingen nytta av det personliga just då. Patienten kastar ut personliga lockelser: ”Jag har födelsedag idag! (Inget svar)” ”Jag har hållit på med TakWanDo. (Inget svar)” Om läkaren tiger – till exempel efter TakWanDo – så är det för att han/hon vill vidare i arbetet. Kort sagt, en mer precis beskrivning av situationen och arbetsuppgiften hade gjort metoden i en sann mening mer jämförande.

Det lilla antalet läkare gör också att jämförelser mellan deras olika självpresentationer ter sig osäker. Ibland ter sig skillnaden hårfin. Storvik skriver att de respektfulla läkarna försökte förklara sina synpunkter i lite mindre grad än de personliga läkarna. Eller att de respektfulla läkarna till exempel inte var fullt så ivriga att ge bakgrunden till sina synpunkter som de personliga läkarna. Storvik använder ”*ett intryck var likvärl*”, uttryck som visar att olikheterna ter sig osäkra även för henne.

Det lilla antalet får även en särskild innebörd genom att så få hamnar i varje grupp. Storvik delar in de åtta i tre grupper. Med underavdelningar blir det fem

olika kategorier. Alla fall blir – nästan – en kategori. Och det är klart att man då frågar sig, hade det stannat vid dessa grundtyper om hon haft avsevärt fler inspelningar?

En outtalad jämförelse

Jag ser emellertid ytterligare ett problem i Storviks *jämförande metod*. En dold jämförelse ligger under flera resonemang. Storvik synes förvänta att till exempel ”small talk” mellan läkare och patient skall vara som ”small talk” i vardagliga situationer mellan goda vänner. Hon synes av kommentarerna att döma förvänta att läkarna skall använda ”small talk” till exempel då en patient berättar om sina höftsmärtor.

Legen: *Hvorfor har du kommet hit i dag?*

Pasienten: *Får å snakke med legen. Mange av mine venninner sier att jeg må gå til en annen lege. Jeg har så skrekkelig vondt i hoftene.*

Legen: *Har du det?*

Pasienten: *Ja, det er helt forferdelig, om det er noe som kan gjøres for å bli bedre.*

Legen: *Så det er hoftene som er problemet.*

Pasienten: *Ja, det er det verste. Du ser jeg kan jo nesten ikke gå.*

Legen: *Nei, det gikk smått, er det på grunn av smertene at du går så långsamt?*

Läkaren visar ingen medkänsla, skriver Storvik. Han kunde ju till exempel ha sagt ”dette høres leit ut” eller ”jet skjønner at du ikke har det bra”. I stället förhåller han sig helt instrumentellt konstaterande och säger ”så det er hoftene som er problemet” och ”nei, det gikk smått”. Jag menar dock att det på kliniken sker en speciell form av ”small talk”. Det är här frågan om en speciell asymmetrisk form av social interaktion. Läkarna kan vara sociabla – *men* de berättar vanligen inte om sig själva. Och patienten frågar dem inte heller.

Passiva patienter?

Storviks utgångspunkt leder till vad som jag ser som förenklade slutsatser. Hon fastslår att patienterna är passiva. Patienter föreslår inte själva diagnos. (Jag drar mig här till minnes att jag hört bekanta upprört relatera läkarbesök där läkaren frågat dem: ”Ja, vad tror ni själv att det är?”) Återigen finns den dolda jämförelsen mellan bekanta i botten. Patienterna framstår som passiva. ”Dom blir fremmedgjorda”, skriver Storvik. Men på kliniken finns ett i en mening fast interaktionsformat. Patienten kommer visserligen *inte* med egna förslag, men det behöver inte innebära passivitet. När patienterna kommer hem kan de ta sin medicin – eller låta bli. (Alla ”complianceundersökningar” handlar ju just om patienter som är alltför egenmäktiga). Och patienterna företar utvärderingar: Är han duktig? Vet han? De försöker tolka. I texten finner jag ett viktigt uttalande avseende denna utvärderande

aktivitet: Storvik skriver att många patienter letar efter symboliska uttryck för läkarnas duktighet. Patienterna bedömer, de utgör *inte* ett passivt "captive audience". Man värderar, man underlåter att ta den föreskrivna medicinen och, framför allt, man kommer inte tillbaka.

Slutomdöme

Mitt slutomdöme blir trots mina kritiska synpunkter att Storvik varit djärv på ett positivt sätt. Det är djärvt att försöka fånga dessa *subtila* – och kanske avgörande – skillnader i mikrointeraktioner. Även om jag anser att Storvik ibland övertolkat framtoningens betydelse är det tveklöst så att "det ligger nånting i det". Man kan ju bara se på sig själv; vem undviker inte en läkare med fel framtoning?

Storvik urskiljer nyanser skickligt. Hon ser de *subtila olikheterna*: den respektfulle ursäktar "inträngandet" och säger, "vi spör och graver om allt vet du". I denna mening är Storvik en "positivistisk optimist". Med detta menar jag hennes förvisning att man *kan* komma åt det undflyende i respekt, närhet och värdighet o l med "positivistiska" medel. Jag vet att Storvik hajade till när jag använde uttrycket positivistisk optimism i oppositionen. Detta stämde väl inte? Sättet att se "manchesterbyxor" och "skratt" som manifesta tecken på en personlig framtoning ser jag dock i positiv mening som positivistiskt. Vi ser en användare av det som Webb med flera en gång kallat "unobtrusive measures".

ANN-MARI SELLERBERG

1:a opponert vid disputationen
Lunds universitet

Referenser

- Goffman, E. (1961) *Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Goffman, E. (1967) *Interaction Ritual, Essays on Face-to Face Behavior*. New York: Anchor Books.
- Leppänen, V. (1997) *Att skapa förståelse utan att oro: Samtal mellan distriktssköterskor och patienter om blodsocker-, puls-, och blodtrycksvården*. Research Reports, Research Program in Medical Sociology, Lund: Sociologiska institutionen.
- Webb, E.J. (1966) *Unobtrusive Measures. Nonreactive Research in the Social Sciences*. Chicago.

RECENSION

Birgitta Löwander (1997): Rasism och antirasism på dagordningen: Studier av televisionens nyhetsrapportering i början av 1990-talet. Doctoral theses at the Department of Sociology, Umeå University, nr 6.

Språket och den symboliska makten, kampen om hur händelser och handlingar skall förstås och tolkas, har idag ett avgörande inflytande på sociala och politiska processer. Ett exempel på detta är ämnet för Birgitta Löwanders avhandling *Rasism och antirasism på dagordningen: Studier av televisionens nyhetsrapportering i början av 1990-talet*. Den konkreta politik som påverkar invandrades sociala och ekonomiska situation är delvis ett uttryck för att vissa föreställningar och värderingar – ett visst sätt att tala om invandrare, rasism och antirasism – fått en hegemonisk status, blivit till något naturligt. För att kunna förstå hur ideologiska värderingar kommer till uttryck, reproduceras och eventuellt motverkas kan vi som samhällsvetare studera konkreta diskurser, det vill säga hur språket används i sociala handlingar och interaktion, i text och tal i olika sammanhang. Föreställningar om invandrare, rasism och antirasism kan studeras i en rad olika konkreta diskurser – i skolan, i de vardagliga samtalen, i fiktionsfilmen, i reklamen eller som Löwander valt att göra i nyhetsrapporteringen.

Syftet med avhandlingen är ”att studera hur nyhetsverksamheten, som ett uttryck för samhällets invandrapolitiska klimat, gav legitimitet åt och skapade kollektiva föreställningar om rasism och antirasism i början av nittio-talet.” (s 12). Med utgångspunkt i teorier om ideologi, makt, diskurs och nyheter som berättelse studerar Löwander hur rasism och antirasism beskrivits i framför allt tevenyheter under början av 1990-talet. Löwander kommer bland annat fram till att många nyhetsinslag kan betraktas som uttryck för en rasistisk diskurs som bidrar till att legitimera invandrades underordnade ställning i samhället och att osynliggöra rasismens karaktär och effekter.

Utgångspunkten för studien är att texter inte kan betraktas som en ren avbildning av verkligheten. Texter reproducerar värderingar och är en del i den sociala konstruktionen av betydelser. Att använda språket i tal och text är en handling som griper in i sociala och politiska processer. Språket (betydelsesystem, kategoriseringar, språkliga koder och konventioner) strukturerar vårt sätt att tänka och handla. Den internationella kultur- och samhällsvetenskapliga teoriutveckling som under senare decennier fokuserat på språket och de språkliga strukturernas betydelse, har haft ett begränsat genomslag inom svensk sociologi. Den så kallade språkliga vändningen har av vissa förknippats med en långtgående relativism och antirealism. An-

dra har kanske uppfattat denna teoriutveckling som en vändning bort från konkreta samhällsvetenskapliga studier till förmån för abstrakt teori och filosofi. Många har nog också ansett att studier av språket är humanisternas område. Löwanders avhandling visar dock hur fruktbart det är att i *konkreta empiriska undersökningar* studera relationer mellan språket och sociala institutioner. Avhandlingen visar att vi genom sådana empiriska studier kan identifiera språkliga, narrativa och ideologiska strukturer som är lika *reella* som andra strukturer, och som är av avgörande betydelse om vi vill kunna förklara samhälleliga processer. I sådana empiriska studier kan samhällsvetenskap och humaniora befrukta varandra vad gäller teorier, analytiska perspektiv och metoder.

De kapitel i avhandlingen där de teoretiska utgångspunkterna presenteras är en föredömlig genomgång av centrala teoretiska perspektiv på rasism och nyhetsjournalistik. Löwander har låtit sig inspireras av kulturteori, teorier om makt, diskurs, ideologi samt narrativ teori. Framför allt ansluter hon till den så kallade Cultural studies traditionen och då särskilt till Stuart Halls arbeten. Hall har beskrivit rasismen som en ideologisk diskurs där klassificeringssystem är av centralt betydelse. En rasistisk diskurs fungerar så att vi tillskriver olika betydelser åt kroppsliga kännetecken, dessa betydelser klassificeras på ett sätt som innebär att vissa grupper definieras som tillhörande gemenskapen och andra utestängs. Inom en racistisk ideologi uppfattas det konstruerade klassificeringssystemet som något naturligt och normalt. Klassificeringen är en form av maktutövning. Det är som Hall skriver just sammanlänkningsen av mening (betydelsesystem) och makt som konstituerar denna diskurs. Löwander utvecklar också dessa resonemang om ideologi, diskurs, normalisering, maktrelationer och vetande med hjälp av andra teoretiker till exempel Gramsci, Foucault, Van Dijk och Thompson.

Dessa teoretiska perspektiv aktualiserar frågor som är centrala i avhandlingen:

Hur definieras och klassificeras invandrare och flyktingar i nyhetsrapporteringen? Inom ramen för vilka betydelsesystem? Vilka identiteter tillskrivs de? Präglas nyheterna av en klassificering där vi och dom åtskiljs och ställs mot varandra? I vilken utsträckning får dessa karaktären av common sense ?

I avhandlingen presenteras sju empiriska studier varav en är att betrakta som något av huvudstudie. De två första studierna är kvantitativa innehållsanalyser av tv-nyheter under åren 1990-92. Materialet är de s k dagen efter listorna, en förteckning över samtliga nyhetsinslag som förs kontinuerligt av redaktionerna. Utifrån dessa studier drar Löwander följande slutsatser: Att det som nyhetsmedierna betecknade som rasism antingen var rasistiska våldshandlingar eller rasistiska organisationer, att nyhetsrapporteringen tenderar att framställa invandrare som antingen offer eller problem, samt att det förekommer relativt sett lite positiva nyheter om

invandrare.

I avhandlingens huvudstudie genomförs kvalitativa analyser av 260 nyhetsinslag från denna period. En stor del av dessa nyheter handlade om attentat mot invandrare, samt om de s k Karl XII demonstrationerna. Löwander drar bland annat följande slutsatser av denna studie:

1. Nyhetsrapporteringen kan förstås som en sammanhängande berättelse. Grundstrukturen i denna berättelse är övergången från social harmoni till ett tillstånd av oordning och instabilitet, med det rasistiska våldet som ett hot mot samhällsordningen, och en återgång till balans och harmoni med nyheter som betonar den politiska enigheten mot det rasistiska våldet. Nyheterna om antirasism, som bland annat innehåller rapporter från solidaritetsaktioner och demonstrationer mot rasism tolkar Löwander till exempel som "en berättelse om hur politisk konsensus skapades mot rasistiskt våld" och om hur "nationen samlades till en ny gemenskap där svenska folket försågs med en ny självbild, en bild av toleranta och invandrar-solidariska medborgare" (s 100). Motsättningar gällande flyktingpolitiken osynliggjordes.

2. I nyhetsrapporteringen personifieras ofta rasismen med våldsamma rasistiska och nynazistiska organisationer. I andra nyheter förknippas rasismen med patologiska defekter hos förövaren. Rasismen blir uttryck för en ensam galning. Den eventuella förekomsten av en mer utbredd rasism marginaliserades.

3. I nyhetsrapportering tillskrevs invandrare och flyktingar huvudsakligen rollen som offer.

4. Nyhetsjournalistiken undvek att ge mer strukturella förklaringar till rasismen och presentera den i ett större sammanhang. I stor utsträckning användes polisen som källa.

5. Med denna berättelse om politisk konsensus, om motståndet mot rasismen som ett normaltillstånd, samt om rasismen som något onormalt, marginellt, avgränsat och patologiskt, bidrog nyhetsjournalistiken till att osynliggöra den mer strukturella rasismen och de maktförhållanden som är knutna till den racistiska diskursen.

I de övriga fyra empiriska delstudierna riktar Löwander uppmärksamheten mot en dag och en nyhetshändelse som återkommit under flera år, nämligen demonstrationer och antidemonstrationer den trettonde november, Karl den XII:s dödsdag. Löwander analyserar nyheterna om dessa demonstrationer i Rapport och Aktuell under sju år och drar slutsatser som i stort bekräftar slutsatserna ovan. På en viktig punkt ger dock denna nyhetsrapportering en annan bild. Antirasismen, de som demonstrerat mot rasismen, beskrivs enligt Löwander som lagbrytare och hot mot samhällsordningen. Även i dessa nyhetsberättelser finns en synkron struktur som

bygger på motsättningar och skillnader mellan vi och dom. Här är *vi* inte den samlade svenska nationen mot rasism. Nej här beskrivs antirasismen som en bråkig rörelse som hotar demokratin, något som vi inte skall identifiera oss med. Vi är istället de som inte demonstrerar, vi som betalar skatt och som med stöd av nyheterna antas ta ställning mot demonstranterna och för lag och ordning.

Med det övergripande syftet att undersöka journalisters men även publikens tolkningsfrihet i förhållande till händelserna den trettionde november har Löwander avslutningsvis genomfört tre mindre fallstudier, en studie av hur fyra olika dagstidningar beskrivit händelserna kring dessa demonstrationer, en studie baserad på deltagande observationer på en nyhetsredaktion under en dag, samt en så kallad receptionsstudie i syfte att undersöka hur olika tittare tolkar nyhetsinslagen om demonstrationerna den trettionde november. Avhandlingen avslutas med ett kapitel där Löwander, utifrån sina resultat, diskuterar samhällets mål att skapa goda etniska relationer. Här diskuteras också frågan om hur nyhetsjournalistiken skulle kunna förändras.

Det är som framgår ett mycket omfattande empiriskt material som Löwander arbetat med. Detta är också ett av avhandlingens problem. Några av delstudierna (framför allt den deltagande observationen och publikstudierna) är relativt utvecklade och har stora metodiska brister. Löwander har inte heller riktigt lyckats med att fullfölja den analys av nyhetsinslagen som man kan förvänta sig givet avhandlingens teoretiska och analytiska utgångspunkter. Ambitionen är, som jag tolkar det, att kombinera ett ideologikritiskt och ett narratologiskt perspektiv. I ett särskilt avsnitt sägs att analysen skall inriktas på språkets uppbyggnad, hur tecken får sin innebörd i ett system av relationer. Löwander anknuter till semiotiken och analysen av tecknens denotativa och konnotativa nivå, samt till teoretiker som betonat vikten av att studera textens implicita betydelser. Den empiriska analysen av det omfattande materialet begränsas dock i stor utsträckning till redogörelser av vad nyheterna handlade om. Avhandlingen innehåller inga (eller mycket få) detaljerade analyser av hur betydelser skapats i texterna och hur nyhetstexterna är uppbyggda. Man frågar sig varför hon inte använt någon av de analysmetoder som utvecklats inom till exempel semiotik, diskursanalys, narratologi, retorik och bildanalys. Löwander betonar förvisso att hon fått ge avkall på detaljeringsgraden i analyserna, vilket är begripligt eftersom bara materialet i huvudstudien innehåller 260 nyhetsinslag. Beskrivningarna av vad nyheterna handlar om ger också en hel del kunskap. Jag är dock övertygad om att studien hade haft mycket att vinna på en design där man istället kombinerat en mer utvecklad kvantitativ innehållsanalys och detaljerade analyser av ett urval nyhetsinslag. Jag är också kritisk till Löwanders val att inte alls analysera bilderna i en studie av tevenyheter. Bildspråket är av-

görande för vilka betydelser och berättelser som skapas i teve.

Avhandlingens mest centrala teoretiska perspektiv är det narratologiska. Nyheterna analyseras som berättelser. Löwander argumenterar för att nyhetsrapporteringen om rasism och antirasism vintern 1991/92 kan förstås som en sammanhängande berättelse. Detta är ett perspektiv som under senare år haft stort genomslag inom medieforskningen. Perspektivet framstår som relevant för denna studie. Det finns dock en hel del oklarheter och tveksamheter i Löwanders sätt att tillämpa detta teoretiska perspektiv. Löwander presenterar inte en entydig definition av begreppet berättelse som sedan tillämpas konsekvent. Hon klargör inte vad som krävs för att en nyhet skall vara en berättelse. I avhandlingen beskrivs nyhetsrapporteringen under hela den aktuella perioden som en sammanhängande berättelse, men samtidigt beskrivs också rapporteringen kring vissa händelser under perioden som berättelser. Även enskilda nyheter kan vara berättelser. Detta innebär att det som ena stunden är en viktig del i en berättelse, nästa stund är en egen berättelse i sig. Förhållandena mellan dessa nivåer utreds ej.

Ett av flera karakteristika för en berättelse är att det finns en relativt entydig berättarstruktur, med entydiga roller/karaktärer. Av Löwanders egen presentation framkommer dock att centrala aktörer i nyheterna framställs på olika sätt, det gäller rasismens företrädare, invandrare samt de som demonstrerar mot rasism. En risk med det narratologiska perspektivet är att man i sina tolkningar ger helheten prioritet före delarna, att de delar som passar in i berättelsen lyfts fram, medan det som ger en mindre entydig, och en delvis motsägelsefull bild tonas ner.

Detta aktualiserar frågan om vem som är berättaren, vem är det som skapar ett sammanhang genom att tolka och återberätta händelser inom ramen för en viss berättarstruktur. Att nyhetsjournalistiken återberättar händelser inom ramen för vissa tolkningar, mönster, modeller torde vara helt klar. Men jag är tveksam till att som Löwander dra slutsatsen att nyhetsrapporteringen under en så lång period kan beskrivas som en sammanhängande berättelse. Frågan är om inte denna sammanhängande berättelse till en del är skapad genom Löwanders rekonstruktion. Löwander borde i större utsträckning ha presenterat och diskuterat olika tolkningar av såväl enskilda delar som materialet som helhet, samt även diskuterat sin egen roll som uttolkare och berättare.

Avhandling innehåller studier av nyheterna som texterna, arbetet bakom texterna och publikens reception. Inte minst med tanke på att det är förvånansvärt sällan som medieforskare empiriskt studerar hur betydelser skapas genom dessa olika moment i kommunikationen är detta en lovvärd ambition. Löwander lyckas dock inte särskilt väl med detta. Syftet med studien på nyhetsredaktionen sägs vara att undersöka förekomsten av redaktionella meningsmotsättningar, samt journalisternas

möjligheter att göra alternativa nyhetsvärderingar, tolkningar och prioriteringar. Studien består i att Löwander följt arbetet på en nyhetsredaktion under en dag. En så begränsad studie kan knappast ge några tillförlitliga svar på dessa frågor. Löwander relaterar inte heller sina resultat till den omfattande forskning som finns om nyhetsjournalistikens praktik. Hon redogör inte heller ordentligt för de metoder som hon använt och diskuterar inte de metodproblem som är förknippade med deltagande observation. Receptionsstudien är betydligt mer ambitiös, men även här saknas en ordentlig presentation av tillvägagångssättet, vilka metodiska överväganden som gjorts, hur de inom receptionsforskningen väl kända metodproblemen hanterats, vilka frågor man ställt till intervjupersonerna etc. Studien innehåller också en hel del oklarheter gällande hur resultaten skall tolkas i relation till de teoretiska utgångspunkterna.

Birgitta Löwanders avhandling är ett på flera sätt ambitiöst arbete. Det är en mycket viktigt studie såväl inomvetenskapligt som med avseende på dess samhällsrelevans. Genom analyser av ett stor material av nyhetsinslag ger Löwander stöd för ett flertal viktiga slutsatser som på många punkter bekräftar resultat från tidigare studier av nyheter och rasism. Avhandlingen har en hel del brister och svagheter vad gäller metod och analys. Men det råder ingen tvekan om att det är en viktig avhandling som är mycket värd att läsa.

MATS EKSTRÖM
Fakultetsopponent
Högskolan i Örebro

RECENSION

David Bloor (1997) *Wittgenstein, Rules and Institutions*. London: Routledge

Tretton år efter sin uppmärksammade bok *Wittgenstein: A Social Theory of Knowledge* är David Bloor tillbaka med en ny bok *Wittgenstein, Rules and Institutions*. I denna bok har han tagit sig an ett färre antal ämnesområden: frågan vad regler är, vad det innebär att följa regler samt vad institutioner är. Utifrån detta försöker han sedan att lösa den till synes eviga individualism/kollektivism problematiken.

Grovt sett kan boken delas in i fyra mer eller mindre separata delar med individualism/kollektivism problematiken som ett genomgående tema. I den första och längsta delen presenterar och utvecklar Bloor en tolkning av Wittgensteins syn på regler, regelföljande och institutioner. Därefter diskuterar Bloor hur hans tolkning förhåller sig till den debatt som förts mellan Kripke och McGinn, det vill säga om Wittgensteins filosofi skall ses som individualistisk eller kollektivistisk. Mitt i denna diskussion ligger en tredje del inskjuten om likheten mellan Wittgensteins privatspråksargument och von Mises syn på planekonomi. Boken avslutas med att Bloor lyfter fram den analogi han tycker sig se mellan Kripkes och McGinns debatt och en moralfilosofiska debatt som fördes mellan Hume och Reid i slutet av 1700 talet.

Utgångspunkten för Bloors omvandling av Wittgensteins filosofiska arbeten till sociologisk teori är den senares problematisering av regler och regelföljande. Bloor frågar sig hur en och samma regel kan vara tillämplar i ett oändlig antal fall då all inlärning vilar på ett ändligt antal exempel samt hur en regel kan vara tvingande? Det vill säga vad är det som gör att vi vet att talet efter 100 alltid skall vara 101 och inte 110 eller 99 och vad är det som avgör att 100 är rätt. Exemplet kan kanske vid en första anblick te sig som ett typiskt filosofiskt problem utan någon praktisk betydelse. Vid en närmare eftertanke inser man dock snart att vi i vårt dagliga liv har en förmåga att kunna tillämpa det vi lärt oss av ett ändligt antal exempel i helt nya situationer och att vi oftast betar oss på "rätt" sätt i dessa, precis som när vi räknar.

Frågar vi någon som kan räkna hur han gör får vi antagligen ett svar av den här typen: *Jag följer en regel som jag lärt mig d.v.s. att hela tiden lägga till ett tills man kommit till nio och därefter lägga till en siffra o.s.v.* Det är just denna typ av svar som både Wittgenstein och Bloor menar lätt får oss att glida in på spår som kan ge upphov till en stor mängd filosofiska vanföreställningar.

Vad innebär det att jag följer en regel? Är det så att en regel är en slags mall jag har i mitt huvud som jag tolkar och följer? Om detta stämmer måste vi enligt Bloor acceptera att regeln har en metafysisk autonom existens i någon form av platonisk idévärld. Om den inte skulle ha det skulle vi inte kunna avgöra om vi följer regeln rätt eller fel. Ett ytterligare och kanske ännu allvarigare problem med detta synsätt är hur jag skall veta hur jag skall tolka och följa regeln. Måste det inte finnas en regel för vad det innebär att följa och tolka regler och i sin tur en regel för hur man följer och tolkar regeln för hur man följer och tolkar regler... På grund av dessa problem menar Bloor att vi måste söka svaret på de två problemen med regel-följande på annat håll.

Inspirerad av Wittgenstein menar Bloor att vi måste acceptera att det finns ett slut på den oändliga regressen. Lösningen är att vi följer regler instinktivt utan att tolka dem. Att regelföljande skulle vila på en instinktiv process torde, i alla fall för en sociolog, inledningsvis te sig en smula motbjudande. Bloor menar dock att det inte rör sig om några medfödda instinkter, utan något som skulle kunna liknas vid socialt inlärda reflexer. Med detta närmar han sig också lösningen på problemet med reglers tvingande karaktär. Om det inte är så att regler är några autonoma metafysiska entiteter som vi alla går och bär på i våra huvuden och som tvingar oss att handla på ett visst sätt, vad är det då som gör att vi måste följa dem? På denna fråga svarar Bloor kort och gott att det är sammanhanget. Rätt och fel uppstår när minst två aktörer interagerar med varandra. Vi lär oss att följa regler genom träning i interaktion med andra och det som avgör om vi gör rätt eller fel avgörs av resultatet av vårt beteende i det sociala sammanhanget. Regelföljande kan sägas ske när interaktion mellan flera aktörer fungerar, det vill säga en form av pragmatism.

Av diskussionen om regler följer att vi måste anta ett kollektivistiskt synsätt. Vi behöver ett socialt sammanhang för att kunna följa regler. Det är dock inte så att vi i fysisk isolation inte kan följa regler. Vi kan till exempel bli ombedda eller be någon utföra en uppgift på en öde ö. Vad som dock krävs är att vi förr eller senare måste ha möjlighet att komma i kontakt med den referens för rätt och fel som det sociala sammanhanget utgör.

Wittgenstein använder begreppet institution i en mycket begränsad omfattning och när han gör det använder han ordet mer som en liknelse än något som är i behov av förklaring. Bloor menar dock att institutionsbegreppet måste utvecklas. Detta gör han med hjälp av idéer hämtade från en av Wittgensteins elever Elisabeth Anscombe och sociologen Barry Barnes.

Enkelt uttryckt kan man säga att institutioner är självuppfyllande profetior av regelföljande. Ta till exempel institutionen att vara gift. För att jag skall vara gift med någon krävs det att andra accepterar, det vill säga betar sig som om jag vore

gift med denna person. Om bara jag själv betar mig som om jag vore gift med en annan person och ingen annan betar sig som om jag skulle vara det, så kan man inte säga att jag är gift. Institutionen att vara gift har en viss grad av självuppfyllande karaktär. Jag kan inte själv helt plötsligt sluta bete mig som om jag inte vore gift med personen. Gör jag det kommer antagligen personen i fråga och antagligen även omgivningen bete sig på ett sådant sätt att jag i varje fall tvingas till ”att skilja mig”. Anledningen till att vi upplever institutioner så pass objektiva som vi gör är att de i stor utsträckning vilar på socialt inlärt instinktivt beteende.

En intressant iakttagelse som Bloor gör i anknytning till hans diskussion institutioner är att de inte går att förklara utan att förklaringen leder till ett cirkelresonemang. Man kan till exempel inte förklara institutionen pengar utan att förklara deras användning. Samtidigt kan man inte förklara pengars användning utan att förklara vad pengar är. Bloor menar därför att institutionellt beteende i yttersta hand måste bygga på att man tar vissa saker för givna. Att ta saker för givna är något man lär sig genom träning och ej genom verbala förklaringar.

Om Bloor så här långt har legat relativt nära Wittgensteins syn på regler och regelföljande, legat längre bort ifråga om behovet och sättet han förklarar vad institutioner är så kommer han väldigt långt i från vad Wittgenstein skriver i det fjärde kapitlet. Här gör han något som kan liknas vid en u-sväng. Helt plötsligt börjar han argumentera för att vi ändå måste följa regler med någon form av medvetenhet. Argumentet för detta tycks böttna i ett behov hos författaren att hålla fältet öppet för distinktionen mellan att följa en regel och att följa en regel av en slump. Ett behov som jag i min tur tolkar som en vilja att ha kvar möjligheten att bedriva moralfilosofi. Här tycker jag att boken från att ha varit mycket bra ifråga om diskussionen kring regler, varit intressant men inte på något sätt nyskapande eller unik ifråga om institutioner, förvandlas till att bli riktigt dålig.

För att det skall vara meningsfullt att göra som Bloor, det vill säga att använda Wittgenstein för att skapa legitimitet till sitt egna sociologiska teoretiserande, måste man, om det nu överhuvudtaget går, använda det som gör honom unik, nämligen hans syn på filosofin som en form av terapi med uppgift att ta oss ur de filosofiska problem som vårt språk lurar oss in i. Genom att använda Wittgenstein på det sätt han gör, d.v.s. som en filosof med den klassiska ambitionen att förklara hur värden egentligen ser ut och fungerar, har jag svårt att se varför man skall bygga en sociologi på just Wittgenstein. Kunde man inte lika gärna bygga den på Ryle, Austin eller Searl, d.v.s. filosofer som också betonat språkets användning?

Ett mer sant Wittgensteinianskt närmande till individualism/ kollektivism problematiken vore antagligen att försöka visa på distinktionens meningslöshet. Är det inte så att förespråkarna för de båda lägren använder samma begrepp på olika

sätt?

Efter denna u-sväng känns resten av boken, där Bloor försöker sätta in sin teori i ett teoretiskt sammanhang ointressant. Jämförelsen mellan von Mises syn på att det inte skulle gå att prissätta varor i en planekonomi och Wittgensteins privat-språksargument är visserligen kul, men jag har dock svårt att se hur varken den eller Hume och Reid diskussionen tillför något till Bloors sociologiska teori. Snarare, med Wittgensteins egna ord, ”gör han den bara begriplig för människor som tänker lika som han”.

FREDRIK LILJEROS

Sociologiska institutionen

Stockholms universitet